

Anotacijos

Kūdikų prietelius. Skaitinių vadovėlis: Mokslinis dokumentinis leidimas ir straipsnis, parengė Žavinta Sidabraitė, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2015, 743 p.: faks. ISBN 978-9955-18-873-5

Kūdikų prietelius, išleistas Karaliaučiuje XVIII a. pabaigoje, – pirmas iš dalies pasaulietinis skaitinių vadovėlis lietuvių kalba. Tai XVIII a. antrojoje pusėje Prūsijoje itin populiarus pedagoginių knygelių autoriaus Frydricho Eberhardo fon Rochovo (Friedrich Eberhard von Rochow, 1734–1805) vokiško vadovėlio *Der Kinderfreund (Vaikų draugas)* vertimas. Knygą į lietuvių kalbą išvertė Pilkalnio kantorius Kristijonas Gotlybas Milkus (Christian Gottlieb Mielcke, 1733–1807).

Rochovas, Rezano (Reckahn) dvaro Brandenburgo provincijoje savininkas, tapo vienu žymiausių Prūsijos kaimo mokyklų reformuotojų ir populiariausio skaitinių vadovėlio vokiškai kalbančiose žemėse autoriumi. *Pamatyti, suprasti, pritaikyti* buvo pagrindiniai Rochovo ugdymo programos žingsniai. Kiekvienas pamokymas jo vadovėlyje iliustruotas konkrečiu pavyzdžiu, medžiaga glaudžiai susieta su mokinių patirtimi. Skaitiniai skirti pasaulietiniam ir religiniam vaikų ugdymui, jie galėjo būti pritaikyti kaip skaičiavimo, žemdirbystės, namų apyvokos, laiškų rašymo vadovėlis. Dėl šių priežasčių skaitytojai knygą pamėgo. Vadovėlis palyginti greitai įsitvirtino Prūsijos mokyklų mokymo programose ir buvo vartojamas iki 1872 m. – ne tik kaimo, bet ir miesto mokyklose, ir netgi karaliaus rūmuose. Jis buvo nuolat perleidžiamas, o jo struktūra vis šiek tiek keičiama. Ilgainiui leidyboje susiklostė tokia praktika: pagrindinė vadovėlio dalis būdavo sudaroma iš leidėjų nuožiūra atrinktų Rochovo pasakojimų, o gale pridedami vienas ar

keli nedideli kitų autorių sudaryti priedai. Karaliaučiuje vokiškas Rochovo vadovėlis *Der Kinderfreund* pirmą kartą išspausdintas 1787 m., nežymiai keičiant struktūrą perspausdintas 1788, 1791, 1800 ir 1835 m.

Lietuviškas *Kūdikių prietelius* savo struktūra atitinka būtent pirmąjį Karaliaučiuje išėjusį vadovėlio leidimą, tad šis ir laikytinas labiausiai tikėtiniu Milkaus vertimo šaltiniu. Lietuviškas *Kūdikių prietelius* – taip pat daugiafunkcės koncepcijos leidinys: nors pirmiausia skirtas valstiečių vaikams ugdyti, bet dėl iš esmės pasaulietinio turinio ir aptariamų temų aktualumo tapo visos lietuvininkų šeimos skaitinių knyga, praktiškai naudingų bendrosios geografijos, biologijos, mechanikos, gamtos, higienos, medicinos, astronomijos, teisės ir kitų sričių žinių šaltiniu. Beveik kiekviename pasakojime pabrėžiama rašto, mokslo nauda, būtinybė perimti pažangias naujoves, atsikratyti prietarų ir žlugdančio vangumo. Esminis dalykas, nulėmęs knygos populiarumą, buvo ugdymo sistema, paremta pozityvaus pavyzdžio didaktika. *Kūdikių prietelius* lietuvių bendruomenėse buvo bemaž toks pat populiarus kaip ir originalas vokiečių bendruomenėse.

Iki šiol nebuvo išspręsta *Kūdikių prieteliaus* pirmosios publikacijos byla: *Lietuvos bibliografijoje* nurodyti tikrai galimi leidimo metai – nuo 1787 iki 1795. Olštyno valstybiniame archyve Lenkijoje (Archiwum Państwowe w Olsztynie) radus Hartungo leidyklos prospektą su nurodyta *Kūdikių prieteliaus* leidimo data, taip pat tų pačių metų Specialiosios bažnyčių ir mokyklų komisijos raštą dėl prastos šio spaudinio kokybės, sugretinus netiesioginių šaltinių – Prūsijos lietuviškų mokyklų vizitacijų aktus, Lietuvių kalbos seminaro istorijos bei XVIII a. pabaigos filologinės polemikos – duomenis, neliko abejonių, jog pirmasis *Kūdikių prieteliaus* leidimas išėjo 1795 m. Vienintelis šiandien žinomas šio leidimo egzempliorius saugomas Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje (LNB: A 3/806). *Kūdikių prietelius* buvo perleistas 1806, 1821, 1833 m. (du ar trys paskutiniai leidimai išėjo po Milkaus mirties) ir mokyklose naudotas bemaž iki XIX a. vidurio. Apie 1800 m. kaip mokymo priemonė jis taikytas ir Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminare.

Žavintos Sidabraitės parengtas leidinys yra dokumentinė pirmojo *Kūdikių prieteliaus* leidimo publikacija. Leidimą sudaro dokumentinis teksto perrašas, tekstologinis aparatas ir komentarai, taip pat atrankinis lietuviškų žodžių indeksas bei skolinių žodynelis. Leidinio pabaigoje dar duodamas informatyvus

Kūdikių prieteliuje publikuotų giesmių sąrašas. Jame nurodyti lietuviškų giesmių ir vokiškų originalų pavadinimai arba pirmosios eilutės, identifikuoti vokiškų originalų autoriai ir vertėjai į lietuvių kalbą. Leidimą lydi straipsnis „Skaitinių vadovėlis *Kūdikių prietelius*“, kuriame atskleidžiamos Rochovo švietėjiškos idėjos ir jų įgyvendinimas kaimo mokyklose, aprašoma vokiškų ir lietuviškų leidimų struktūra, išlikę lietuviškų leidimų egzemplioriai, analizuojamos vertimo ypatybės.

Publikacija tęsia Kristijono Donelaičio epochos lietuvių raštijos paminklų tyrimo ir publikavimo darbą. Vieno pirmųjų lietuviškų vadovėlių paskelbimas papildys ir žymaus XVIII a. lietuvių filologo, poeto ir vertėjo Milkau kūrbybos tyrimus bei bendrą to laikotarpio Prūsijos Lietuvos raštijos panoramą. Tikimasi, kad parengtas leidimas bus parankus lietuvių raštijos tyrėjams, studentams, mokytojams ir visiems besidomintiems lietuvių pedagogikos, kalbos ir literatūros istorijos šaltiniais.

LIUCIJA CITAVIČIŪTĖ

Mažosios Lietuvos enciklopedinis žinynas, vyriausiasis redaktorius doc. dr. Vaclovas Bagdonavičius, Vilnius: Mažosios Lietuvos fondas (JAV, Kanada), Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras (Lietuva), 2015, 583 p.: iliustr. ISBN 978-5-420-01761-6.

Mažoji Lietuva, arba Prūsijos Lietuva, yra etnoteritorinis ir etnokultūrinis lietuvių kompaktiškai gyventas regionas Priegliaus ir Nemuno baseine. Istoriskai tai senųjų vakarų baltų kraštas. Nuo XIII a. jis priklausė Vokiečių ordinui, 1525 m. tapo protestantiškos Prūsijos Kunigaikštystės dalimi, 1701 m. – Prūsijos Karalystės provincija, o 1871 m. – įsiliejo į Vokietijos imperiją. 1945 m. didžioji teritorijos dalis atiteko Rusijos Federacijos Kaliningrado sričiai, kiek mažesnė pietinė – Lenkijai, o dešiniajame Nemuno krante buvęs Klaipėdos kraštas – Lietuvai. Šiandien *Mažąją Lietuvą* vadinamas Klaipėdos kraštas, dabar tai vienas iš penkių Lietuvos etnografinių regionų.

Istorinėje Mažojoje Lietuvoje kūrėsi ir plėtojosi lietuvių raštija, keletą šimtmečių dariusi poveikį etninei Lietuvai, formavosi tautinė savimonė ir savita lietuvininkų kultūra. Mažoji Lietuva paliko didžiulį istorinį ir kultūrinį paveldą, kurį jau trečią šimtmetį intensyviai tiria Lietuvos ir kitų Europos šalių mokslininkai, nors jos fizinį egzistavimą 1945 m. nutraukė Antrasis pasaulinis karas.

2000–2009 m. Lietuvos visuomenę pasiekė keturių tomų *Mažosios Lietuvos enciklopedija*, pateikusi visuminį istorijos, ekonomikos, kultūros, kalbos ir literatūros vaizdą – pirmas tomas: A–Kar (2000), 776 p.; antras: Kas–Maž (2003), 800 p.; trečias: Mec–Rag (2006), 864 p.; ketvirtas: Rahn–Žvižėžeris (2009), 928 p. Vėliau rengėjai nusprendė sudaryti glaustesnį leidinį, supažindinantį su šiuo kraštu visų pirma užsienio skaitytojus, tarp jų ir įvairiose šalyse išsibarsčiusius lietuvių kilmės asmenis. Vienatomis žinynas pirmiausia išleistas anglų kalba (*Concise Encyclopaedia of Lithuania Minor*, Vilnius, 2014), o po metų pasirodė lietuviškas variantas. Dabar rengiami vertimai į vokiečių ir rusų kalbą.

Mažosios Lietuvos enciklopedinis žinynas – mokslinis informacinis leidinys. Jame pagrindinis dėmesys skiriamas tam, kas šiame krašte buvo lietuviška, prūsiška, baltiška, kartu atskleidžiant daugiataučio krašto kalbų ir kultūrų sąveiką. Dalis medžiagos perimta iš *Mažosios Lietuvos enciklopedijos*, dizainą kūrė tas pats dailininkas, Dailės akademijos profesorius Alfonsas Žvilius. Tačiau šio žinyno negalima laikyti minėtos keturtomės enciklopedijos santrauka – jo struktūra skiriasi. Kaip sako patys rengėjai, pirmenybė čia teikiama analitiniam pasakojimui apie Mažosios Lietuvos istorinę raidą bei jos politinius, ekonominius, socialinius ir kultūrinius procesus, siekiama parodyti lietuvių etnoso sąveiką su vokiečių kultūra. Todėl nestebina knygos pradžioje įdėtas tokiems informaciniams leidiniams nebūdingas turinys.

Pirmoji dalis – „Istorija, ekonomika, kultūra“ (p. 21–260) – laikytina glausta originalia monografija apie Mažąją Lietuvą. Ji išryškina svarbiausius raidos bruožus, konceptualiai apibūdina istorinį likimą, suteikia mokslo tyrimais paremtų žinių apie švietimą, religiją, pramonę, ekonomiką, žemės ūkį. Pabaigoje duodamas svarbesnių šaltinių ir literatūros sąrašas (p. 256–260).

Antroji dalis – „Gyvenvietės“ (165 straipsniai, p. 261–388) – supažindina su savivaldą turėjusiais miestais, apskričių, valsčių, Evangelikų liuteronų bažnyčios parapijų centrais, taip pat kaimais, kurie svarbūs dėl sąsajų su lietuvių kultūra. Be to, įtraukti ir už Mažosios Lietuvos ribų buvę lietuviškai kalbančių gausiai gyventi miestai, turėję įtakos viso krašto kultūros reiškiniams (Kariaučius ir kt.). Lietuviški gyvenviečių pavadinimai pateikiami laikantis Valsytbinės lietuvių kalbos komisijos nutarimų.

Trečioji dalis – „Biografijos“ (378 straipsniai, p. 389–544) – skirta Mažosios Lietuvos žymiausiems asmenims, kurie su šiuo kraštu susiję kilme arba aktyvia

veikla. Tarp jų patenka ir kadaise iš Tėvynės išvykę, bet vėliau savo darbais pasaulyje ją garsinę asmenys. Čia taip pat laikomasi leidinio lituanistinės krypties, aprašomi svarbesni kultūros, švietimo ar mokslo veikėjai, lietuvių raštijos kūrėjai, tautosakos rinkėjai, dvasininkai. Dauguma straipsnių informatyvumu gerokai pranoksta tradicines visuotinių enciklopedijų biogramas.

Naujasis žinynas pateikia gerai sustruktūrintų, kompaktiškai išdėstytų žinių apie Mažąją, arba Prūsijos, Lietuvą bei lietuvininkus. Žinias papildė apie devyni šimtai iliustracijų. Vis dėlto ieškantiems išsamesnės informacijos rekomenduotina nepamiršti ir keturių tomų *Mažosios Lietuvos enciklopedijos*. Ši enciklopedija ir žinynas – dabar pagrindiniai informaciniai leidiniai apie kraštą, kuriame pirmą kartą išleista lietuviška knyga, į lietuvių kalbą išversta Biblija, paskelbta lietuvių kalbos gramatika, sukurtas lietuviškas epas, sudaryta lietuviškų dainų rinktinė. Į keletą kalbų išverstas žinynas supažindins ir užsienio skaitytojus su Europoje keletą amžių garsėjusio krašto istorija ir jo unikaliu dvasiniu bei materialiuoju paveldu.

LIUCIJA CITAVIČIŪTĖ

Albertas Kojalavičius-Vijūkas, *Šventasis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos bei jai priklausančių provincijų giminių ir herbų vardynas = Sacer nomenclator familiarum et stemmatum Magni Ducatus Lituaniae et provinciarum ad eum pertinentium*, iš lotynų kalbos vertė, sudarė, pratarinę ir straipsnį parašė Sigitas Narbutas, straipsnį parašė Edmundas Rimša, komentarus parašė, šaltinių ir literatūros sąrašą parengė Sigitas Narbutas ir Edmundas Rimša, asmenvardžių rodyklę parengė ir knygą redagavo Daiva Narbutienė, straipsnius į anglų k. vertė Ana Venclovienė, (*Collectanea litterarum Lituaniae*, 1), Vilnius: Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, 2015, LXX, 809 p.: faks. ISBN 978-9986-498-68-1.

Sigito Narbuto pastangomis ir sutelktomis humanitarų grupės jėgomis neseniai pasirodė ši didelio formato, stora, sunki, tad nors ir ne itin patogi ištisai skaityti, bet daugeliui nepaprastai reikalinga ir naudinga knyga.

Jos pratarinėje Sigitas Narbutas išdėsto leidinio rengimo istoriją, prasidėjusią 2007 m. Valstybinei lietuvių kalbos komisijai patvirtintus publikuotinių lietuvių kultūrai reikšmingų raštijos paminklų sąrašą. Knygą pradėta rengti 2008 m. Nurodoma, jog iš pradžių tekstas išverstas į lietuvių kalbą, po to

Lenkijos nacionalinio muziejaus Čartoriskių bibliotekoje sulygintas su originalu, atliktas mokslinis šaltinio tyrimas ir parašyta dalis komentarų. Kiti darbai vyko vėliau ir buvo sėkmingai užbaigti 2015 m. Pratarmėje sakoma, jog šiuo leidiniu Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka pradeda naują publikacijų seriją *Collectanea litterarum Lituaniae*. Joje ketinama skelbti svarbesnius mūsų tautos raštijos dokumentus.

Ižanginę leidinio dalį sudaro du vienas kitą gražiai papildantys straipsniai. Pirmiausia eina išsamus Edmundo Rimšos straipsnis „Albertas Kojalavičius-Vijūkas ir Lietuvos kilmingųjų heraldika“. Jame išdėstyta Kojalavičiaus biografija, jo heraldikos veikalo rašymo istorija, rankraščių ir nuorašų likimas. Aprašomi to meto Vakarų Europos herbynai ir jų rengimo tradicijos, nurodomi priėmimo į herbo institutą skirtumai Vakaruose ir Abiejų Tautų Respublikoje, aptariami veikalo šaltiniai ir galimi pavyzdžiai. Be mokslinių išvalgų, šis straipsnis vertingas dar ir tuo, kad padeda suvokti Kojalavičiaus kūrinio specifiką ir suteikia naudingos informacijos heraldikos dalykų neišmanančiam skaitytojui.

Kitą straipsnį – „Šventasis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos bei jai priklausančių provincijų giminių ir herbų vardynas: pavidalai ir vertimo bei leidimo nuostatos“ – parašė Sigitas Narbutas. Jame papasakota šiame leidinyje skelbiamo Krokuvos rankraščio atsiradimo ir buvimo Krokuvoje istorija, kitų perrašų ir nuorašų likimas, pateikti jų išvaizdos ir būklės aprašai. Straipsnio autorius pabrėžia, jog publikuojamas rankraštis mūsų laikus pasiekė neapgadintas, rašysena įskaitoma, o taisymų, braukymų, neįskaitomų vietų labai nedaug. Jis paaiškina, kad perrašo atsisakyta siekiant nedidinti leidinio apimties, ir pareiškia nuomonę, jog tai galėtų būti ateities darbas. Be to, išdėsto, kokių principų laikėsi perteikdamas asmenvardžius, vietovardžius ir kitus dalykus.

Po pratarmės ir kiekvieno straipsnio lietuviško varianto duodamas Anos Venclovienės vertimas į anglų kalbą.

Tolesnė šio leidinio dalis sudaryta iš trijų sandų. Vertingiausias, be abejo, yra rankraščio fotografuotinės kopijos sandas. Dabar mokslininkams neberekės keliauti į užsienį, jie galės įvairiais aspektais studijuoti *Vardyną* neiškėlę kojos iš namų. Fotokopijos geros kokybės, nesunkiai perskaitomos. Be to, iš jų tyrėjai galės kada nors parengti perrašo juodraščių (vėliau palygindami su originalu), o gal ir švarraščių. Kitas labai vertingas sandas – komentarai. Jie parengti dviejų autorių: Edmundas Rimša parašė heraldikos ir genealogijos

komentarus, o Sigitas Narbutas – tekstologinius paaiškinimus. Gaila, kad laikantis ne itin teigiamos mūsų krašto tradicijos, šie kruopščiai parengti komentarai išspausdinti mažomis raidėmis ir, tarsi tai būtų nesvarbus daiktas, nukišti į puslapio apačią. Iš tikro tai nepaprastai reikalinga ir reikšminga leidinio dalis. Tai nėra paprasti paaiškinimai. Kaip moksliniai komentarai, jie, ko gero, turėjo būti pateikti kitokia forma, gal netgi atskiru tomu. Trečias leidinio sandas – *Vardyno* vertimas į lietuvių kalbą. Jis liudija didžiulį Sigito Narbuto darbą, nes rankraštį versti daug sunkiau negu spausdintą tekstą. Mokslininkai remsis lotynišku tekstu, o vertimu galės pasidžiaugti istorija besidominti, tačiau lotyniškai neįkertanti platesnė publika.

Visai pamatuotos vertėjo straipsnyje pasakytos viltys, kad veikalas galės stiprinti Lietuvos visuomenės istorinę atmintį, skatinti didžiavimąsi garbingais protėvių darbais. Vertimas pravers ir mokslininkams: jie galės tirti vertėjo pasirinktus principus, jo vertimo specifiką ir kitus dalykus. Jau dabar tenka girdėti diskusijų dėl veikalo antraštės vertimo. Kai kurie kolegos, pavyzdžiui, teigia, jog žodis *sacer* Kojalavičiaus pavartotas sena, įprasta ir jo laikais reikšme ‘skirtas, paskirtas, „pašvęstas“’ („res sacrae sunt, quae diis superis consecratae sunt“ – Gaius, *Inst.* II. 4) ir tradiciškai dar nuo XII lentelių laikų reikalauja būti jungiamas su datyvo linksnio žodžiais („Iovi sacer esto“), tad antraštė *Divis Angelis Lituaniae Custodibus et Sanctis eiusdem Patronis sacer NOMENCLATOR Familiarum et Stemmatum Magni Ducatus Lituaniae et Provinciarum ad eum pertinentium* turėtų skambėti taip arba panašiai: „Lietuvos sergėtojams Dievo angelams ir jos šventiesiems globėjams paskirtas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir jai priklausančių provincijų giminių ir herbų vardynas“, o trumpesnis pavadinimo variantas būtų „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir jai priklausančių provincijų giminių ir herbų vardynas“. Diskusija rodo mokslo visuomenės domėjimąsi leidiniu, taigi ir jo aktualumą.

Leidiny aprūpintas būtiniais priedais. Šaltinių ir literatūros sąrašą parengė Edmundas Rimša ir Sigitas Narbutas. Vertingas priedas – Edmundo Rimšos sudarytas „Lenkiškų herbų vardų ir šūkių pavadinimų“ sąrašas. Leidinio pabaigoje yra Daivos Narbutienės parengta asmenvardžių rodyklė.

Iš viso to, kas pasakyta, aišku, kad anotuojamasis leidinys bus reikalingas ir naudingas tiek mokslo visuomenei, tiek paprastiems skaitytojams.

DALIA DILYTĖ

Samuelio Boguslavo Chylinskio Biblija, t. 3: *Samuelio Boguslavo Chylinskio Biblijos istorijos šaltiniai = Fontes ad historiam Samueli Boguslai Chylinski Bibliae Lithuanicae illustrandam*, parengė Gina Kavaliūnaitė, vertėjai Eugenija Ulčinaite, Stephen C. Rowell, Axel Holvoet, Gina Kavaliūnaitė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2015, LXIII, 561 p., 4 sulankst. iliustr. lap.: iliustr., faks. ISBN 978-609-459-628-5

Knygoje skelbiami 102 įvairūs 1634–1702 m. dokumentai. Tai jau žinomi ir naujai rasti su Chylinskio gyvenimu ir jo Biblijos vertimu susiję šaltiniai. Publikuojama medžiaga apima tokias temas: 1) kultūrinė aplinka Kėdainiuose prieš Chylinskiui išvykstant studijuoti į Franekerio akademiją Olandijoje; 2) Chylinskio asmeninis gyvenimas ir darbinė veikla; 3) Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės evangelikų reformatų sinodo pastangos gauti Anglijos protestantų paramą po vadinamojo Tvano (1654–1660) nusiaubtomis Lietuvos evangelikų reformatų bažnyčioms atstatyti; 4) rinkliavų lietuviškai Biblijai spausdinti ir Lietuvos protestantų bažnyčioms paremti paskelbimas ir eiga; 5) Lietuvos evangelikų reformatų sinodo delegato Anglijoje Jono Krainskio veikla sugrįžus iš pasiuntinystės Anglijoje; 6) Lietuvos evangelikų reformatų sinodo protokolų kanonai, susiję su Chylinskio Biblijos vertimo šaltinio – olandiškosios Generalinių luomų Biblijos (Statenbijbel) – komentarų vertimu į lenkų kalbą; 7) Lietuvos evangelikų reformatų pastangos parengti ir išleisti Naująjį Testamentą lietuvių kalba ir Mikalojaus Minvydo delegacija į Angliją.

Rengiant dokumentus publikuoti, pasirinktas kelias, leidžiantis skaitytojui maksimaliai priartėti prie originalo ir gauti visą informaciją, kurios reikia jam teisingai suvokti: pirmiausia kairėje atvarto pusėje pateikiami originalų fotografuotiniai vaizdai su eilučių numeracija paraštėje. Lygiagrečiai dešinėje atvarto pusėje duodamas tekstų perrašas, o komentaruose paraštėje – svarbiausi duomenys apie dokumentą lietuvių kalba bei archeografiniai paaiškinimai.

Svarbu, kad leidiniu gali naudotis bet kuris pasaulio mokslininkas, nes tekstologinis aparatas yra lotyniškas arba reiškiamas aptartais ženklais, o visa dalykinė informacija (anotacija, apibūdinanti dokumento turinį ir kitas aplinkybes, dalykiniai komentarai) atskiroje leidinio dalyje pateikti anglų kalba (p. 355–408). Lietuviškos dokumentų anotacijos skelbiamos kartu su dokumentų vertimu į lietuvių kalbą. Dalykiniai komentarai čia pateikiami greta, išnašose.

Lietuvių kalba parašyta įvadinė dalis, kurioje aptariami šaltiniai, jų atranka, grupavimas, duomenys apie saugojimo vietą bei publikavimo principai, taip pat išversta į anglų kalbą. Leidinyje sudaryta bibliografija, atskiros asmenvardžių ir vietovardžių rodyklės. Yra iliustracijų (net didelio formato išlankstomų įklijų), kurias irgi galima laikyti dalykinėmis, nes jos atspindi to meto Londono realijas.

Negalima nepaminti ir Šarūno Leonavičiaus savitų, vykusių autorinių iliustracijų bei apipavidalinimo, dėl kurio ši mokslinė knyga maloniai stebina savo estetinė verte, skaitytojui padeda vizualizuotis Chylinskio gyvenimą.

Visa šaltinių medžiaga iš įvairių saugojimo vietų pirmą kartą surinkta į vieną leidinį. Diduma jos ne tik skelbiama pirmą kartą – didelė dalis buvo visai nežinoma ankstesniems Chylinskio Biblijos tyrėjams. Toks rinkinio kompleksiškas ir naujumas bei parengimo privalumai rodo, kad jau dabar – po pirmojo ir šio trečiojo chylinskianos tomo – turime fundamentalų veikalą. O pasirodžius kitiems numatytiems tomams, susidarys daugeliu atžvilgių pavyzdinis kodeksas, užmoju sunkiai pralenkiamas darbas, skirtas vienam iš įdomiausių mūsų kultūros veikėjų, kuris iki šiol buvo pažįstamas pernelyg menkai.

MINTAUTAS ČIURINSKAS